

Adrian Gęca
Mateusz Mikołajczak
Mirosław Kalinowski
Beata Maria Nowak
Iwona Niewiadomska

Postawy wobec agresji a spostrzeganie źródeł własnej skuteczności u więźniów

Attitudes towards aggression and the perception of the sources of self-efficacy in prisoners

Osadzeni często przejawiają agresywne zachowania, które mogą być wynikiem stresu, frustracji czy też próby dominacji w środowisku więziennym. W związku z tym, zarządzanie agresją w więzieniach wymaga skutecznych strategii ich zapobiegania oraz odpowiednich programów służących redukowaniu tego zjawiska. Celem artykułu jest sprawdzenie, jakiego rodzaju związki zachodzą między nasileniem wymiarów konstytuujących postawę wobec agresji u osób pozbawionych wolności a spostrzeganymi źródłami własnej skuteczności. Badania przeprowadzone zostały na grupie 120 więźniów odbywających karę pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych na terenie Okręgi Lubelskiego SW. Przeprowadzone analizy empiryczne wykazały, że emocjonalny aspekt postawy wobec agresji koreluje w istotny sposób ze spostrzeganiem osobistych sukcesów i porażek, nasileniem odczuwanego stresu oraz perswazjami ze strony innych osób. Nasilenie poznawczego wymiaru postawy wobec agresji w istotny sposób współwystępuje z natężeniem odczuwanego stresu i spostrzeganych sukcesów, nasilenie wymiaru behawioralnego zaś – z poziomem doświadczanego stresu.

Słowa kluczowe: źródła poczucia własnej skuteczności, sukcesy, porażki, nasilenie stresu, perswazje ze strony innych, wymiary postawy wobec agresji, więźniowie

Inmates often exhibit aggressive behaviours, which may stem from stress, frustration, or attempts to establish dominance in the prison environment. Therefore, managing aggression in prisons requires effective preventive strategies and appropriate therapeutic programs. The aim of the article is to examine the relationships between the intensity of dimensions constituting the attitude towards aggression in incarcerated individuals and their perceived sources of self-efficacy. The study was conducted on a group of 120 prisoners incarcerated in a correctional facility in the Lublin Voivodeship, Poland. The obtained results indicated that the emotional aspect of the attitude towards aggression significantly correlates with the perception of personal successes and failures, the intensity of experienced stress, and persuasion from others. The cognitive and behavioural dimensions also show positive correlations, but only partially in specific dimensions of perceived self-efficacy sources – the cognitive dimension with the intensity of success and stress, the behavioural dimension with the intensity of stress.

Key words: sources of self-efficacy, successes, failures, intensity of stress, persuasion from others, dimensions of the attitude towards aggression, prisoners.

Wprowadzenie

W artykule będą analizowane zależności między wymiarami postawy wobec agresji a spostrzeganiem źródeł własnej skuteczności u osób odbywających karę pozbawienia wolności. Z tego powodu zostaną krótko przedstawione zagadnienia teoretyczne, które stanowią krótką charakterystykę wymienionych zmiennych.

Na gruncie psychologii dominują trzy ujęcia agresji: 1) jako wewnętrzny stan emocjonalno-motywacyjny jednostki (np. w postaci takich stanów psychicznych, jak irytacja, złość, gniew) oraz bardziej trwałych motywacji (np. chęć szkodzenia, nienawiść, wrogość); 2) jako szczególnie rodzaj interakcji społecznych między jednostkami i/lub małymi grupami społecznymi (agresja interpersonalna); 3) jako zmienna o charakterze osobowościowym¹.

¹ I. Niewiadomska, J. Chwaszcz, S. Mamcarz, *Aggressive behaviours of the elderly: legal and psychological aspects*, Commission of Legal Sciences Polish Academy of Sciences” 2021, nr 1, s. 275–287, <https://doi.org/10.32084/tekapr.2021.14.1-23>.

Przykładem psychologicznej definicji analizowanego zjawiska jest stwierdzenie, że agresją można nazwać każdą formę zachowania, której celem jest wyrządzenie szkody lub spowodowanie obrażeń innej żywej istocie, motywowanej do uniknięcia takiego potraktowania. Przyjęcie tak szerokiej definicji umożliwia znalezienie wspólnej płaszczyzny dla różnych typologii zachowań agresywnych – m.in. ze względu na modalność reakcji (agresja werbalna – agresja fizyczna), jakość reakcji (działanie brak działania), bezpośredniość (agresja pośrednia – agresja bezpośrednia), widoczność (agresja jawna – agresja ukryta), wzbudzenie (działanie niesprowokowane – działanie odwetowe), ukierunkowanie na cel (agresja wroga – agresja instrumentalna), typ szkody (fizyczne – psychiczne), trwałość konsekwencji (przejściowe skutki agresji – długotrwałe konsekwencje agresji), zaangażowane obiekty społeczne (jednostki agresywne – grupy agresywne)².

Postawa (*attitude*) wobec agresji odzwierciedla stan psychicznej gotowości, zorganizowany przez doświadczenie, który wywiera wpływ na reakcje jednostki w stosunku do jej przedmiotu. W postawie wobec agresji można wyodrębnić trzy wymiary: 1) poznawczy – względnie trwałą organizację przekonań na temat tego zjawiska, 2) emocjonalny – uczucia dotyczące działań agresywnych, 3) behawioralny – wzorce zachowań towarzyszących agresji. Przedmiot postawy mogą stanowić wszystkie obiekty, znajdujące się w psychologicznym świecie człowieka, w tym również akty agresji. Wymiar emocjonalny postawy wobec agresji oznacza pozytywny lub negatywny stosunek wobec jej przedmiotu. Charakter ustosunkowania poznawczego i emocjonalnego wywiera wpływ na zachowanie, działając jako siła, która wzmacnia lub hamuje działania o agresywnym charakterze³.

Kształtowanie postaw wobec agresji wyjaśniają czynniki opisywane na gruncie społeczno-osobowościowej teorii uczenia się Alberta Bandury – głównie mechanizm społecznego uczenia się i doświadczenia generujące poczucie własnej skuteczności. W opisywanej koncepcji stwierdzono, że agresywne zachowania podlegają takim samym procesom uczenia,

² B. Krahe, *Agresja*, GWP, Gdańsk 2006, s. 17; I. Niewiadomska, R. Markiewicz, *Nasilenie psychologicznego syndromu agresji jako czynnik ryzyka czynów karalnych popełnianych przez nieletnich*, [w:] M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, TN KUL, Lublin 2004, s. 147–148.

³ G. Allport, *Osobowość i religia*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1988; Z. Juczyński, *Poczucie własnej skuteczności – teoria i pomiar*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Psychologica” 2000, nr 4, s. 11–24; I. Niewiadomska, *Postawa*, [w:] M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, RW KUL, Wyd. „M”, Lublin-Kraków 2002, s. 648.

jak przyswajanie innych aktywności w ramach interakcji społecznych. Mianowicie, wzmacniające znaczenie dla przyswojenia nowej aktywności posiada obserwowanie osób będących modelami zachowania, przy jednoczesnym występowaniu nagród i braku kar za obserwowane działanie⁴. W procesie modelowania społecznego istotne funkcje pełnią również procesy uwagi, pamięci, motywacji i motoryki. Dzięki nim dochodzi bowiem do zaobserwowania wzorca zachowania, zrozumienia jego sensu, zapamiętania, powtarzania oraz do modyfikowania przyswojonych działań adekwatnie do zmieniających się okoliczności⁵.

Wymienione prawidłowości odzwierciedla eksperyment przedszkolny, który został przeprowadzony przez zespół Bandury. Eksperyment polegał na tym, że dzieci obserwowały, jak wobec przyniesionej lalki dorosła osoba (stanowiąca model zachowania) przejawiała różne rodzaje agresywnych zachowań. Po obserwacji zachowań modelu, dzieci zostały podzielone na trzy grupy. W pierwszej grupie wychowawca nie skomentował agresywnego zachowania, w drugiej – osoba będąca modelem zachowania zastała nagrodzona, zaś w trzeciej – ukarana. Po zakończeniu tej części eksperymentu zaczęto obserwować dzieci. W pierwszej zbiorowości zauważono pojawiające się akty agresji, w drugiej – zauważono, że agresywnych zachowań było znacząco więcej w stosunku do pierwszej grupy (dzieci wymyślały coraz bardziej okrutne formy znęcania się nad lalką), zaś w trzeciej – działania agresywne miały sporadyczny charakter⁶. Odnosząc się do wyników przedstawionego eksperymentu, w literaturze przedmiotu są formułowane trzy wnioski. Pierwszy z nich podkreśla znaczenie społecznego uczenia się agresywnych zachowań, drugi – zjawisko desensytyzacji/braku wrażliwości w stosunku do wstępowania u ofiar negatywnych skutków przejawianych aktów agresji (m.in. bólu fizycznego, cierpienia psychicznego, krzywdy, śmierci), trzeci zaś – występowanie deficytów emocjonalnych u osób preferujących akty agresji (m.n.: zahamowanie zdolności współczucia, chłód emocjonalny, widoczny brak empatii)⁷.

⁴ A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2007; A. Bandura, *Social cognitive theory: An agentic perspective*, "Annual Review of Psychology" 2001, nr 52, s.121–153.

⁵ A. Bandura, *Social cognitive theory of personality*, [w]: L. Pervin, O. John (red.), *Handbook of personality: Theory and research*, Guilford Press, Nowy York 1999, s. 154–196.

⁶ A. Bandura, *Aggression. A social learning analysis*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1973; A. Bandura, *Social cognitive theory: An agentic perspective*. "Annual Review of Psychology" 2001, nr 52, s. 121–153.

⁷ E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, PWN, Warszawa 1995, 310–311; W. Poznaniak, *Psychospołeczne skutki przemocy występującej w grach elektronicznych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, nr 63(1–2), s. 205–219.

Drugi aspekt przyswajania i/lub preferowania zachowań agresywnych na gruncie koncepcji Bandury jest związany ze zjawiskiem regulacji postępowania poprzez występowanie mechanizmu doświadczania skuteczności własnych zachowań. Na gruncie opisywanej teorii pojęcie poczucia własnej skuteczności (*self-efficacy*) stanowi kluczową zmienną z tego względu, że odnosi się do przekonania, które umożliwia człowiekowi radzenie sobie z aktualnymi problemami oraz skłania do podejmowania działań w przyszłych i/lub nieprzewidywalnych sytuacjach, które generują stres⁸. Wysokie poczucie własnej skuteczności umożliwia traktowanie sytuacji trudnych w kategoriach wyzwań z tego względu, że wiara we własną skuteczność motywuje do podejmowania wyzwań, wkładania wysiłku w realizację zadań, generowania pozytywnych emocji w sytuacjach trudnych, wytrwałości, umiejętności radzenia sobie z przeszkodami/porażkami oraz zapewnia wysoką tolerancję na doświadczany stres⁹.

Na przekonanie o własnych możliwościach wpływają różne czynniki, które są określane jako źródła poczucia własnej skuteczności .in.in. doświadczenia pomocowe (obserwacja innych oraz wiedza o tym jak dane zachowanie jest skuteczne), perswazje werbalne ze strony otoczenia (potwierdzające zaradność oraz wartość i właściwy kierunek podjętego działania), stany fizjologiczne towarzyszące wykonywaniu z.in. (m.in. odczuwanie napięcia stresowego), osiągnięcia w działaniu (odnoszone sukcesy lub porażki w wyniku zainicjowanych aktywności)¹⁰. Źródła spostrzegania samoskuteczności wchodzą w zakres autoregulacji zachowań, która jest odpowiedzialna za stawianie celów, planowanie, monitorowanie realizowanych zadań, określanie standardów osobistych oraz kontrolowanie podejmowanych aktywności w kontekście osiągniętych korzyści¹¹.

Podsumowując przedstawiane analizy teoretyczne, warto zwrócić uwagę na to, że postawa wobec agresji może współwystępować ze spostrzeganiem różnych źródeł własnej skuteczności, ponieważ wybór agresywnego zachowania może świadczyć zarówno o chęci zrealizowania określonego zamierzenia, jak również o frustracji wynikającej z braku możliwości osiągnięcia realizowanego celu¹².

⁸ A. Bandura, *Self-efficacy mechanism in psychological activation and health-promoting behavior* [w:] J. Madden (red.), *Neurobiology of learning, emotion and affect*, Raven Press, New York 1991, s. 229–270.

⁹ A. Bandura, *Self-efficacy: The Exercise of Control*, Freeman, Nowy York 1997, s. 212–258.

¹⁰ A. Bandura, *Social cognitive theory of personality*.

¹¹ A. Bandura, *Self-efficacy mechanism in psychological activation and health-promoting behaviour*.

¹² A. Bandura, *Social cognitive theory of personality*.

Metodologia badań własnych

Problem i hipotezy badawcze. Celem prowadzonych analiz empirycznych jest odpowiedź na następujące pytanie: Czy istnieją związki między źródłami poczucia własnej skuteczności a wymiarami postawy wobec agresji u osób osadzonych w zakładach karnych?

Dane z literatury przedmiotu stanowią podstawę do sformułowania poniższych hipotez w ramach poszukiwania odpowiedzi na postawione pytanie badawcze:

H1.: Istnieją istotne korelacje pomiędzy spostrzeganiem źródeł własnej skuteczności a nasileniem wymiaru poznawczego postawy wobec agresji u osób osadzonych w zakładach karnych.

H2.: U więźniów występują istotne statystycznie związki między spostrzeganiem źródeł własnej skuteczności a natężeniem wymiaru emocjonalnego postawy wobec agresji.

H3.: Zaznaczają się istotne korelacje pomiędzy spostrzeganiem źródeł własnej skuteczności a nasileniem wymiaru behawioralnego postawy wobec agresji u osób pozbawionych wolności.

H4.: Źródła spostrzegania własnej skuteczności stanowią predyktory natężenia wymiarów postawy wobec agresji u osób odbywających sankcje izolacyjne.

Procedura badań. Ankietyzację przeprowadzono w 2023 roku w jednostkach penitencjarnych Lubelskiego Okręgu Służby Więziennej. Część badań była prowadzona bezpośrednio przez uczestników seminarium magisterskiego w ramach Centrum Studiów KUL przy Areszcie Śledczym w Lublinie, a część kwestionariuszy była dystrybuowana przez funkcjonariuszy SW. Osoby badane były poinformowane o celu prowadzonych analiz, a ich uczestnictwo – anonimowe i dobrowolne.

Narzędzia pomiaru zmiennych psychospołecznych. Do testowania postawionych hipotez zastosowano metryczkę oraz dwie metody pomiaru zmiennych psychospołecznych. W metryczce zawarto pytania dotyczące takich zmiennych, jak: wiek, płeć, sytuacja zawodowa, stan cywilny, stosunek do wiary, wykształcenie, status społeczno-ekonomiczny, rodzaj popełnionych przestępstw, czas pobytu w zakładzie karnym, liczbę orzeczonych kar pozbawienia wolności, przynależność do subkultury, uczestnictwo w oddziaływaniach terapeutycznych, klasyfikacja podgrupy więziennej.

Do badania spostrzeganych źródeł własnej skuteczności wykorzystano *Kwestionariusz Oceny Własnego Życia* Iwony Niewiadomskiej. Pierwsza

część narzędzia służy do badania poziomu odczuwanego stresu poprzez identyfikację występowania 7 rodzajów sytuacji problemowych w różnych okolicznościach życia. Badani oceniają częstotliwość występowania tych sytuacji na 5-stopniowej skali. Suma częstotliwości stresorodnych kategorii jest używana do obliczenia wskaźnika nasilenia stresu. Współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha (obliczony na grupie aktualnych i byłych więźniów) wynosi 0,83¹³.

Druga część kwestionariusza służy do oceny występowania drugiego źródła samoskuteczności – osiągniętych sukcesów w 4 obszarach: osobistym, rodzinnych, zawodowych i towarzyskich. Badani oceniają częstotliwość osiągania wymienionych sukcesów na 5-stopniowej skali. Suma ich częstotliwości tworzy wskaźnik poczucia nasilenia aktualnych sukcesów. Współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha dla zbiorowości aktualnych i byłych więźniów wynosi 0,81¹⁴.

Kolejna sekcja kwestionariusza skupia się na trzecim źródle poczucia skuteczności poprzez pomiar odczuwanych porażek w 4 obszarach funkcjonowania: osobistym, rodzinnych, zawodowych i towarzyskich. Współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha na grupie więźniów wynosi 0,86¹⁵.

W następnej części narzędzia, badani oceniają czwarte źródło poczucia skuteczności w postaci natężenia perswazji ze strony otoczenia w 10 kategoriach. Współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha (obliczony na grupie więźniów) dla wskaźnika aktualnych perswazji społecznych wynosi 0,93¹⁶.

Do analizy postawy wobec agresji zastosowano *Kwestionariusz Postaw Skazanych wobec Agresji* autorstwa Mirosława Kalinowskiego, Iwony Niewiadomskiej, Adriana Gęcy, Artura Woźniaka, Roberta Rachuby, Dariusza Kołodziejaka, Piotra Prusia, Tomasza Paszkowskiego, Dominika Osucha, Marka Piszczka i Tomasza Wawryniuka. Osoby badane udzielają odpowiedzi dotyczące różnych aspektów ustosunkowania się wobec agresji na pięciostopniowej skali: 1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często.

¹³ I. Niewiadomska, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wyd. KUL, Lublin 2007.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ I. Niewiadomska, J. Chwaszcz, W. Augustynowicz, R. Bartczuk, *Readaptacja społeczno-zawodowa więźniów. Narzędzia do diagnozowania potencjału readaptacyjnego i kapitału wspierającego*, Instytut Psychoprofilaktyki i Psychoterapii, Stowarzyszenie Natanaelum, Lublin 2014.

¹⁶ Ibidem.

W *Kwestionariuszu Postaw Skazanych wobec Agresji* wyodrębniono za pomocą analizy czynnikowej trzy wymiary: poznawczy, emocjonalny i behawioralny. Do badania każdego z trzech wyodrębnionych czynników posłużyły itemy, których ładunki czynnikowe były wyższe lub równe 0,5.

Wymiar poznawczy postawy wobec agresji jest badany za pomocą 8 następujących pytań: 1) stosowanie agresji prowadzi do konfliktów z prawem – ładunek czynnikowy (ł.c.z.): 0,81; 2) stosowanie agresji jest receptą na większość sytuacji stresujących – ł.c.z.: -0,79; 3) stosowanie agresji prowadzi do odczuwania bólu psychicznego – ł.c.z.: 0,76; 4) stosowanie agresji wpływa na utratę kontroli – ł.c.z.: -0,76; 5) stosowanie agresji prowadzi do odczuwania bólu fizycznego – ł.c.z.: 0,75; 6) stosowanie agresji wpływa negatywnie na relacje z rodziną – ł.c.z.: -0,74; 7) stosowanie agresji prowadzi do konfliktów z innymi – ł.c.z.: 0,74; 8) stosowanie agresji pomaga osiągać cele – ł.c.z.: 0,68.

W drugiej części metody znajduje się 16 itemów odnoszących się do emocjonalnego wymiaru postawy wobec agresji: 1) doznawanie agresji ze strony innych powoduje u Ciebie poczucie pobudzenia – ładunek czynnikowy (ł.c.z.): 0,753; 2) doznawanie agresji ze strony innych powoduje u Ciebie poczucie winy – ł.c.z.: 0,68; 3) doznawanie agresji ze strony innych powoduje u Ciebie poczucie furii – ł.c.z.: 0,667; 4) doznawanie agresji ze strony innych powoduje u Ciebie poczucie pogardy do siebie – ł.c.z.: 0,653; 5) doznawanie agresji ze strony innych powoduje u Ciebie poczucie ulgi – ł.c.z.: 0,609; 6) stosowanie agresji jest przyjemne – ł.c.z.: 0,641; 7) stosowanie przez Ciebie agresji powoduje u Ciebie żal – ł.c.z.: 0,604; 8) stosowanie przez Ciebie agresji powoduje smutek u ofiar – ł.c.z.: 0,598; 9) stosowanie przez Ciebie agresji powoduje u Ciebie poczucie odwagi – ł.c.z.: 0,598; 10) doznawanie agresji ze strony innych powoduje u Ciebie poczucie strachu – ł.c.z.: 0,595; 11) doznawanie agresji ze strony innych powoduje u Ciebie poczucie spokoju – ł.c.z.: 0,588; 12) stosowanie przez Ciebie agresji powoduje ból u ofiar – ł.c.z.: 0,578; 13) doznawanie agresji ze strony innych powoduje u Ciebie poczucie krzywdy – ł.c.z.: 0,567; 14) stosowanie agresji jest nieprzyjemne – ł.c.z.: 0,518; 15) stosowanie agresji wpływa negatywnie na relacje z innymi – ł.c.z.: 0,51; 16) stosowanie agresji powoduje problemy – ł.c.z.: 0,50.

Trzecia część kwestionariusza zawiera 9 itemów określających wymiar behawioralny postawy wobec agresji: 1) spotkasz się z agresją w stosunku do obcych osób – ładunek czynnikowy (ł.c.z.): 0,782; 2) jesteś ofiarą agresji ze strony obcych osób – ł.c.z.: 0,753; 3) spotkasz się z agresją w stosunku

do znajomych – ł.cz.: 0,752; 4) jesteś ofiarą agresji ze strony rodziny – ł.cz.: 0,750; 5) spotkasz się z agresją w stosunku do rodziny – ł.cz.: 0,689; 6) spotkasz się z agresją w stosunku do osadzonych – ł.cz.: 0,663; 7) spotkasz się z agresją w stosunku do ciebie – ł.cz.: 0,636; 8) jesteś ofiarą agresji ze strony funkcjonariuszy SW – ł.cz.: -0,613; 9) jesteś ofiarą agresji ze strony osadzonych – ł.cz.: -0,586.

Współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha dla czynników wyodrębnionych w *Kwestionariuszu Postaw Skazanych wobec Agresji* (wymiaru poznawczego, emocjonalnego i behawioralnego postawy agresji), liczony na grupie 120 mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności, wynosi 0,864.

Opis badanej grupy. Do analiz statystycznych zakwalifikowano wyniki 120 osób odbywających karę pozbawienia wolności. Wiek badanych kształtuje się następująco: przedział wiekowy od 18 do 29 lat – 26 osób, 21,7%; od 30 do 49 – 74 osoby 61,7%; 50 lat i powyżej – 18 osób, 15%. Rozkład elementów konstytuujących zmienną stanu cywilnego: kawaler – 58 osób, 48,3%; żonaty – 24 osoby; 20%, rozwiedziony – 31 osób, 25,8%; wdowiec – 5 osób, 4,2%. Wykształcenie ankietowanych ma następujący charakter: podstawowe – 18 osób, 15%; średnie – 47 osób, 39,2%; zawodowe – 29 osób, 24,2%; wyższe – 21 osób, 17,5%. Badani wskazali następujący stosunek do wiary: wierzący niepraktykujący – 57 osób, 47,5%; wierzący praktykujący – 49 osób, 40,8%; niewierzący – 9 osób, 7,5%. Status zawodowy testowanej grupy: stała praca – 74 osoby, 61,7%; dorywcza praca 14 osób, 11,7%; prowadzenie działalności gospodarczej – 8 osób, 6,7%; emerytura – 2 osoby, 1,7%; renta – 5 osób, 4,2%; status bezrobotnego – 16 osób, 13,3%. Miejsce zameldowania przed osadzeniem w zakładzie karnym: wieś – 34 osoby, 28,3%; średnie miasto – 30 osób, 25%; duże miasto – 38 osób, 31,7%. Rodzaj popełnionego przestępstwa: przeciwko życiu i zdrowiu – 54 osoby, 45%; przeciwko mieniu – 37 osób, 30,8%; inny rodzaj popełnionego przestępstwa – 29 osób, 24,2%. Liczba odbytych kar pozbawienia wolności: jeden raz – 70 osób, 58,3%; dwa razy – 18 osób, 15%; trzy razy – 14 osób; 11,7%, więcej niż trzy razy – 16 osób 13,3%.

Zastosowane metody statystyczne. Po to, żeby przeanalizować siłę związków między spostrzeganiem źródeł własnej skuteczności przez skazanych a nasileniem trzech wymiarów postawy wobec agresji (poznawczego, emocjonalnego i behawioralnego) przeprowadzono test korelacji parametrycznej Pearsona. W celu przetestowania spostrzeganych źródeł samoskuteczności jako predyktorów nasilenia poznawczego, emocjonalnego

i behawioralnego wymiaru postawy wobec agresji u osób odbywających karę pozbawienia wolności skorzystano z analizy regresji liniowej.

Wyniki badań własnych

Rezultaty dotyczące zależności między czterema spostrzeganymi źródłami własnej skuteczności (nasileniem doświadczanego stresu, występującymi sukcesami, przeżywanymi porażkami oraz perswazjami ze strony otoczenia społecznego) a natężeniem trzech wymiarów postawy wobec agresji – poznawczego, emocjonalnego i behawioralnego ilustrują dane zaprezentowane w tabeli 1. W ten sposób dokonano weryfikacji trzech pierwszych hipotezy, które zakładały, że spostrzegane przez osadzonych źródła samoskuteczności współwystępują na poziomie istotnym statystycznie z natężeniem postawy wobec agresji w wymiarze: poznawczym (H1.), emocjonalnym (H2.) i behawioralnym (H3).

Tabela 1. Wyniki korelacji między źródłami poczucia własnej skuteczności (pomiar za pomocą *Kwestionariusza Oceny Własnego Życia* Iwony Niewiadomskiej) a nasileniem wymiarów postawy wobec agresji (pomiar *Kwestionariuszem Postaw Skazanych wobec Agresji* Mirosława Kalinowskiego i in.) u osób odbywających sankcje izolacyjne (N=120)

Źródła poczucia własnej skuteczności	Wymiary postawy wobec agresji:		
	poznawczy	emocjonalny	behawioralny
Nasilenie stresu	r=0,32***	r=0,54***	r=-0,27**
Nasilenie sukcesów	r=0,18*	r=0,25**	r=0,16
Nasilenie porażek	r= 0,12	r=0,36***	r=0,15
Nasilenie perswazji ze strony otoczenia	r=0,16	r=0,32**	r=0,14

***p<0,001; **p<0,01; *p<0,05

Wyniki analiz korelacyjnych wskazują, że została całkowicie potwierdzona druga hipoteza, która zakładała, że u więźniów występują istotne statystycznie związki między spostrzeganiem źródeł własnej skuteczności a natężeniem wymiaru emocjonalnego postawy wobec agresji. Analizowany wymiar postawy osadzonych wobec agresji koreluje pozytywnie

z nasileniem: stresu ($r=0,54$; $p<0,001$), natężeniem odnoszonych porażek ($r=0,36$; $p<0,001$), poziomem perswazji ze strony innych ($r=0,32$; $p<0,01$) oraz nasileniem przeżywanych sukcesów ($r=0,25$; $p<0,01$).

Można zatem stwierdzić, że wzrost ambiwalentnych emocji wobec agresji (zarówno w kontekście jej odczuwania jako ofiara – m.in. poprzez występowanie silnego pobudzenia, poczucia winy i/lub krzywdy, żalu, smutku, strachu, furii, pogardy wobec siebie, ulgi, spokoju, przyjemności, jak również w kontekście stosowania agresji wobec innych – głównie w wyniku odczuwania odwagi, nieprzyjemnych uczuć i/lub spostrzegania bólu u ofiar) współwystępuje ze zwiększeniem natężenia:

- stresu generowanego przez przeżywanie deprivacji potrzeb, nadmiernych obciążeń, cierpienia fizycznego i/lub psychicznego, konfliktów intrapsychicznych i/lub interpersonalnych, poczucia zagrożenia, frustracji wynikającej z zahamowania realizacji osobistych celów i/lub nowości napływających bodźców;
- porażek o charakterze osobistym, rodzinnym zawodowym i/lub towarzyskim;
- perswazji ze strony otoczenia dotyczących posiadania potencjału w zakresie pokonywania przeszkód w realizacji planów, radzenia sobie z odczuwanymi lękami, rozwiązywania konfliktów wywołujących negatywne emocje, godnego znoszenia bólu fizycznego i/lub psychicznego, odnoszenia sukcesów (osobistych, rodzinnych, zawodowych, towarzyskich), korzystnego zaspakajania różnych potrzeb, konstruktywnego wykonywania różnorodnych zadań;
- sukcesów w wymiarze osobistym, rodzinnym zawodowym i/lub towarzyskim.

Pierwsza hipoteza została potwierdzona tylko częściowo z tego powodu, że nasilenie poznawczego wymiaru agresji koreluje pozytywnie tylko z dwoma rodzajami spostrzeganych źródeł własnej skuteczności – poziomem nasilenia stresu ($r=0,32$; $p<0,001$) oraz natężeniem przeżywanych sukcesów ($r=0,18$; $p<0,05$).

Uzyskane prawidłowości stanowią podstawę do konkluzji, że zwiększenie nasilenia sprzecznych przekonań dotyczących agresji (m.in. odnoszących się do tego, że stosowanie agresji prowadzi do konfliktów z prawem, stanowi receptę na radzenie sobie w sytuacjach stresowych, prowadzi do odczuwania bólu psychicznego i/lub fizycznego, zwiększa poczucie kontroli, wpływa pozytywnie na relacje z rodziną, prowadzi do konfliktów z innymi, pomaga osiągać wyznaczone cele) współwystępuje ze wzrostem:

- stresu wynikającego z przeżywania różnorodnych problemów (m.in. deprywacji potrzeb, nadmiernych obciążeń, cierpienia fizycznego i/lub psychicznego, konfliktów intrapsychicznych i/lub interpersonalnych, poczucia zagrożenia, frustracji wynikającej z zahamowania realizacji osobistych celów i/lub nowości napływających bodźców);
- sukcesów o charakterze osobistym, rodzinnym zawodowym i/lub towarzyskim.

Trzecia hipoteza została również potwierdzona tylko częściowo, ponieważ behawioralny wymiar postawy osadzonych wobec agresji koreluje negatywnie tylko z jednym źródłem poczucia własnej skuteczności – poziomem odczuwanego stresu ($r = -0,27$; $p < 0,01$).

Uzyskany rezultat stanowi podstawę do konkluzji, że wzrost dwóch kategorii zachowań wobec przejawów agresji – w postaci: 1) obserwowania agresji w stosunku do obcych osób, kręgu znajomych, osadzonych i/lub członków rodziny; 2) bycia ofiarą agresji ze strony obcych osób, członków rodziny, funkcjonariuszy SW i/lub innych osadzonych – w istotny sposób współwystępuje z redukcją natężenia stresu (generowanego przez deprywację potrzeb, przeciążenia, cierpienie, konflikty, zagrożenia, frustracje celów i/lub nowość napływających bodźców).

Czwarta hipoteza zakładała, że źródła spostrzegania własnej skuteczności stanowią predyktory natężenia wymiarów postawy wobec agresji u osób odbywających sankcje izolacyjne. Do jej zweryfikowania zastosowano analizę regresji liniowej. Uzyskane rezultaty uzasadniają wniosek, że model predykcyjny uzyskano dla dwóch wymiarów postawy osadzonych wobec agresji – emocjonalnego ($F = 13,104$; $p < 0,001$) i poznawczego ($F = 16,385$; $p = 0,007$). Natomiast dla wymiaru behawioralnego postawy wobec agresji model okazał się nieistotny statystycznie: $F = 2,369$; $p < 0,148$.

Tabela 2. Wyniki regresji liniowej wskazujące na funkcje predykcyjne źródła poczucia własnej skuteczności dla wymiaru emocjonalnego postawy wobec agresji u osób odbywających karę pozbawienia wolności (N=120)

Model predykcyjny dla wymiaru emocjonalnego postawy wobec agresji	B	SE	Beta	t	p
Stała	18,486	0,896		20,627	<0,001
Nasilenie doświadczanego stresu	0,059	0,016	0,320	3,620	<0,001
F=13,104 ; p<0,001; R2=0,102					

Wyniki regresji liniowej służące wskazaniu predykcyjnych funkcji źródeł poczucia własnej skuteczności dla wymiaru emocjonalnego postawy osadzonych wobec agresji ilustruje tabela 2., dla wymiaru poznawczego zaś – tabela 3.

Wyniki analizy regresji (wyjaśniające 10,2% wariancji) pozwoliły na wyodrębnienie jednego predyktora dla nasilenia ambiwalencji emocjonalnej wobec agresji u osób odbywających sankcje izolacyjne – jest nim poziom doświadczanego stresu ($Beta = 0,320$; $p < 0,001$). Można zatem stwierdzić, że zwiększenie nasilenia odczuwanego napięcia stresowego (m.in. w wyniku występowania deprywacji potrzeb, przeciążeń fizycznych i/lub psychicznych, odczuwanego cierpienia, konfliktów wewnętrznych i/lub międzyludzkich, poczucia zagrożenia, frustracji celów i/lub nowości napływających bodźców) zwiększa ryzyko ambiwalentnych emocji wobec agresji (zarówno w kontekście jej odczuwania jako ofiara – m.in. poprzez występowanie silnego pobudzenia, poczucia winy i/lub krzywdy, żalu, smutku, strachu, furii, pogardy wobec siebie, ulgi, spokoju, przyjemności, jak również w kontekście stosowania agresji wobec innych – głównie w wyniku odczuwania odwagi, nieprzyjemnych uczuć i/lub spostrzegania bólu u ofiar).

Tabela 3. Wyniki regresji liniowej wskazujące na funkcje predykcyjne źródła poczucia własnej skuteczności dla wymiaru poznawczego postawy wobec agresji u osób odbywających karę pozbawienia wolności (N=120)

Model predykcyjny dla wymiaru poznawczego postawy wobec agresji	B	SE	Beta	t	p
Stała	14,293	5,169		2,765	0,007
Nasilenie odczuwanych porażek	0,624	0,154	0,357	4,048	<0,001
F=16,385 ; p<0,001; R2=0,128					

Informacje przedstawione w tabeli 3. wskazują, że w uzyskanym modelu regresyjnym (wyjaśniającym 12,8% wariancji) wyodrębniono jeden predyktor wyjaśniający nasilenie poznawczego wymiaru postawy wobec agresji u osadzonych – jest nim poziom odczuwanych porażek ($Beta = 0,357$; $p < 0,001$). Można zatem wskazać, że wzrost odczuwanych porażek o charakterze osobistym, rodzinnym, zawodowym i/lub towarzyskim w istotny sposób zwiększa ryzyko wystąpienia sprzecznych przekonań na temat agresji (m.in. odnoszących się do tego, że stosowanie agresji prowadzi do konfliktów

z prawem, stanowi receptę na radzenie sobie w sytuacjach stresowych, prowadzi do odczuwania bólu psychicznego i/lub fizycznego, zwiększa poczucie kontroli, wpływa pozytywnie na relacje z rodziną, prowadzi do konfliktów z innymi, pomaga osiągać wyznaczone cele).

Uogólniając wyniki analizy regresyjnej, można sformułować wniosek, że czwarta hipoteza została potwierdzona tylko częściowo, ponieważ źródła poczucia własnej stanowią predyktory dla wymiaru emocjonalnego i poznawczego postawy osadzonych wobec agresji, natomiast nie są predyktorami dla jej wymiaru behawioralnego.

Wnioski końcowe

Wyniki badań własnych skłaniają do dwóch wniosków. Pierwszy z nich polega na tym, że wybrane źródła poczucia własnej skuteczności w istotny sposób korelują z wymiarami postawy wobec agresji u osób pozbawionych wolności. Mianowicie:

- ambiwalentne emocje wobec agresji łączą się pozytywnie z nasileniem czterech źródeł samoskuteczności odczuwanym stresem, występującymi sukcesami, przeżywanymi porażkami i doświadczanymi perswazjami ze strony otoczenia;
- zwiększenie poziomu sprzecznych przekonań na temat agresji koreluje ze wzrostem dwóch źródeł poczucia własnej skuteczności – odczuwanego stresu i doświadczanych sukcesów;
- większe nasilenie zachowań świadczących o występowaniu w roli świadka i/lub ofiary agresji współwystępuje z obniżaniem odczuwanego stresu.

Wniosek drugi polega na tym, że w zbiorowości osadzonych wyodrębniono dwa predyktory nasilenia wymiarów konstytuujących postawę wobec agresji – wzrost odczuwanego stresu generuje zwiększenie ryzyka ambiwalentnych emocji wobec agresji, zaś zwiększenie natężenia odczuwanych porażek prowadzi do zwiększenia prawdopodobieństwa sprzecznych przekonań na temat agresji.

Mechanizmy odzwierciedlone w przedstawionych wnioskach zostaną zinterpretowane na gruncie teorii zachowania zasobów COR Stevana Hobfolla – głównie z tego względu, że poczucie własnej skuteczności jest traktowane na gruncie tej koncepcji jako podmiotowy zasób zarządzający,

który decyduje o sposobach adaptacji psychospołecznej oraz o powiązanej z nimi dystrybucji posiadanych aktywów¹⁷.

Występowanie istotnych związków między nasileniem wymiarów konstytuujących postawę osadzonych wobec agresji a spostrzeganiem zróżnicowanych źródeł własnej skuteczności – świadczących zarówno o zyskach zasobowych (odnoszone sukcesy, perswazje wzmacniające samoskuteczność), jak również wskazujących na występowanie strat zasobowych (doświadczane porażki, wzrost nasilenia odczuwanego stresu) – tłumaczy zasada paradoksu teorii COR¹⁸. Zgodnie z tą regułą, doświadczanie strat generujących stres u osób posiadających zasoby doprowadza do zwiększenia motywacji w zakresie inicjowania zysków – zarówno po to, aby zrównoważyć poniesione szkody, jak również ze względu na redukcję ryzyka przewidywanych strat w przyszłości¹⁹. Zastosowanie reguły paradoksu tłumaczy dlaczego jednocześnie spostrzeganie przez osadzonych zysków zasobowych (w postaci sukcesów i pozytywnych perswazji ze strony otoczenia) i strat kapitałowych (poprzez zwiększone odczuwanie stresu i odnoszonych porażek) współwystępuje z ambiwalentnymi (zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi) emocjami wobec agresji. Ten sam mechanizm wyjaśnia fakt, że sprzeczne przekonania więźniów na temat agresji (świadczące zarówno o jej pozytywnych, jak i negatywnych skutkach) współwystępują z jednoczesnym przeżywaniem dużego nasilenia stresu (świadczącego o stratach zasobowych) i odczuwanych sukcesów (odzwierciedlających zyski kapitałowe)²⁰. Zasada paradoksu znajduje również zastosowanie w przypadku wyjaśniania zależności między behawioralnym aspektem postawy osadzonych wobec agresji a poziomem odczuwanego przez nich stresu. Mianowicie, spostrzeganie siebie jedynie w kategoriach świadka i/lub ofiary agresji, a nie w roli

¹⁷ A. Witting, R. Tambling, S. Hobfoll, *Resource Loss, Gain, and Traumatic Stress in Couples During COVID-19*, "Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy" 2023, nr 3-502-510; I. Niewiadomska, *Zasoby psychospołeczne czynnikiem warunkującym pozytywną adaptację człowieka*, [w:] M. Kalinowski, I. Niewiadomska (red.), *Skazani na wykluczenie!? Zasoby adaptacyjne osób zagrożonych marginalizacją społeczną*, Wyd. KUL, Lublin 2010, s. 15–30.

¹⁸ S. Hobfoll, J. Halbesleben, J. Neveu, M. Westman, *Conservation of resources in the organizational context: the reality of resources and their consequences*. "Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior" 2018, nr 5, s. 103–128, doi: 10.1146/annurev-orgpsych-032117-104640

¹⁹ I. Niewiadomska, K. Jurek, *Mechanizmy regulujące wsparcie psychologiczno-pedagogiczne w czasie pandemii COVID-19. Analiza zależności wynikających z zasad teorii zachowania zasobów Stevana Hobfolla*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2022.

²⁰ D. Radamski, *Radzenie sobie ze stresem a poziom i struktura agresji u osób trenujących sztuki walki*, „Repozytorium WSB-NLU 2015”, doi: <http://hdl.handle.net/11199/8689>.

agresora współwystępuje z redukcją odczuwanego stresu (świadczącej o zahamowaniu doświadczanych strat zasobowych)²¹.

Predykcyjne znaczenie spostrzegania źródeł własnej skuteczności dla kształtowania postawy więźniów wobec agresji – nasilenia stresu dla przewidywania ambiwalencji emocjonalnej wobec agresji oraz odczuwanych porażek dla ryzyka sprzecznych przekonań na temat funkcji pełnionych przez agresję wyjaśnia inna zasada teorii COR – prymatu straty²². Posiłkując się regułą prymatu straty, można wskazać, że ryzyko ambiwalentnych emocji wobec agresji oraz sprzecznych przekonań na temat skutków jej występowania będzie się zwiększało w sytuacji występowania coraz większych strat zasobowych. W pierwszym przypadku (ambiwalentnych emocji wobec agresji) o stratach zasobowych świadczy odczuwanie coraz większego poziomu stresu, w drugim zaś (sprzecznych opinii na temat agresji) – o istnieniu ubytków zasobowych można wnioskować z doświadczanych porażek²³.

Wnioski dotyczące zależności między spostrzeganiem źródeł własnej skuteczności a nasileniem wymiarów postawy wobec agresji u osób odbywających sankcje izolacyjne przekonują również o możliwości wykorzystywania teorii zachowania zasobów COR (w tym również spostrzegania źródeł samoskuteczności) w dwóch procesach związanych

²¹ R. Hornsveld, B. Bulten, E. Vries, F. Kraaimaat, *Violent forensic psychiatric inpatients and violent detainees in the Netherlands*, "The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology" 2008, nr 19, s. 407–419; R. Hornsveld, F. Kraaimaat, *Psychological factors predicting violent prison inmates' anger and aggression*, "Journal of Forensic Psychology Research and Practice" 2023, nr 5, s. 472–488, <https://doi.org/10.1080/24732850.2022.2048768>; A. Suchańska, *Auto-destruktywność pośrednia – samoagresja czy deficyty ochrony?*, [w:] M. Bińczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc*, PTHP, Warszawa 2001, s. 153–166.

²² Hobfoll i in., *Conservation of resources in the organizational context: the reality of resources and their consequences*; I. Niewiadomska, *Mechanizmy generujące wielowymiarowe wsparcie rodzicielskie w warunkach stresu wywołanego przez pandemię COVID-19. Analiza zależności wynikających z poszerzonego modelu dopasowania zasobów Stevana Hobfolla*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2022.

²³ I. Niewiadomska, *Experiencing Stress as an Influence Factor on the Level of Psychosocial Adaptation in One-Time and Repeated Offenders Punished with Imprisonment*. "Polish Journal of Social Rehabilitation" 2015, nr 10, s. 181–210; B.M. Nowak, *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Wyd. DiG, Warszawa 2020; B.M. Nowak, *Poczucie lokalizacji kontroli u skazanych powracających do przestępstwa a postrzeganie przez nich własnych rodzin pochodzenia*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2017, nr 25 (2), s. 163–182.

z oddziaływaniami korekcyjnymi wobec więźniów – psychologicznego diagnozowania i resocjalizacji penitencjarnej (np. treningami zastępowania agresji)²⁴.

²⁴ I. Niewiadomska, *Znaczenie zasobów psychospołecznych w procesie resocjalizacji*, [w:] L. Pytka, B.M. Nowak (red.), *Problemy współczesnej resocjalizacji*, Wyd. Pedagogium, Warszawa 2010, s. 57–65; A. Jędrzysek-Geisler, M. Jurczyk, *Poziom łąku i agresji u osób pierwszy raz odbywających karę pozbawienia wolności oraz recydywistów penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego 2017”, nr 95, s. 61–77; D. Borecka-Biernat, *Wyznaczniki agresywnej strategii radzenia sobie dorastającej młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego*, Wyd. UWr., Wrocław 2018; I. Niewiadomska, *Psychological–legal aspects of therapeutic treatment in the polish correctional system*, “Commission of Legal Sciences Polish Academy of Sciences” 2019, nr 1, s. 177–189; I. Niewiadomska, *Personal background surveys of inmates: legal and psychological aspects*, Commission of Legal Sciences Polish Academy of Sciences” 2019, nr 2, s. 237–250; E. Witkowska-Grabias, M. Strzelec, B.M. Nowak, *Zjawisko przemocy w środowisku penitencjarnym – aspekty prawne*. “The Prison Systems Review” 2023, nr 118, s. 121–149; B.M. Nowak, M. Strzelec, *(Nie)Bezpieczne plany życiowe osób skazanych na karę pozbawienia wolności w kontekście zjawiska powrotności do przestępstwa*, „Probacja” 2023, nr 3, s. 81–104.

Bibliografia

- Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, PWN, Warszawa 1995.
- Allport G., *Osobowość i religia*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1988.
- Bandura A., *Aggression. A social learning analysis*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1973.
- Bandura A., *Self-efficacy mechanism in psychological activation and health-promoting behavior* [w:] J. Madden (red.), *Neurobiology of learning, emotion and affect*, Raven Press, New York 1991, s. 229–270.
- Bandura A., *Self-efficacy: The Exercise of Control*, Freeman, Nowy York 1997, s. 212–258.
- Bandura A., *Social cognitive theory of personality*, [w:] L. Pervin, O. John (red.), *Handbook of personality: Theory and research*, Guilford Press, Nowy York 1999, s. 154–196.
- Bandura A., *Social cognitive theory: An agentic perspective*. “Annual Review of Psychology” 2001, nr 52, s. 121–153.
- Bandura A., *Teoria społecznego uczenia się*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2007.
- Borecka-Biernat D., *Wyznaczniki agresywnej strategii radzenia sobie dorastającej młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego*, Wyd. UWr., Wrocław 2018.
- Hobfoll S., Halbesleben J., Neveu N., Westman M., *Conservation of resources in the organizational context: the reality of resources and their consequences*. “Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior” 2018, nr 5, s. 103–128. doi: 10.1146/annurev-orgpsych-032117-104640.
- Hornsveld R., Bulten B., Vries E., Kraaimaat F. *Violent forensic psychiatric inpatients and violent detainees in the Netherlands*. “The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology” 2008, nr 19, s. 407–419.
- Hornsveld R., & Kraaimaat F. *Psychological factors predicting violent prison inmates’ anger and aggression*. “Journal of Forensic Psychology Research and Practice” 2023, nr 5, s. 472–488, <https://doi.org/10.1080/24732850.2022.2048768>.
- Jędryszek-Geisler A., Jurczyk M., *Poziom lęku i agresji u osób pierwszy raz odbywających karę pozbawienia wolności oraz recydywistów penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego 2017, nr 95, s. 61–77.
- Juczyński Z., *Poczucie własnej skuteczności- teoria i pomiar*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Psychologica” 2000, nr 4, s. 11–24.
- Krahe B., *Agresja*, GWP, Gdańsk 2006.
- Niewiadomska I., *Postawa*, [w:] M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, RW KUL, Wyd. „M”, Lublin-Kraków 2002, s. 648.

- Niewiadomska I., *Znaczenie zasobów psychospołecznych w procesie resocjalizacji*, [w:] L. Pytka, B.M. Nowak (red.), *Problemy współczesnej resocjalizacji*, Wyd. Pedagogium, Warszawa 2010, s. 57–65.
- Niewiadomska I., *Zasoby psychospołeczne czynnikiem warunkującym pozytywną adaptację człowieka*, [w:] M. Kalinowski, I. Niewiadomska (red.), *Skazani na wykluczenie!? Zasoby adaptacyjne osób zagrożonych marginalizacją społeczną*, Wyd. KUL, Lublin 2010, s. 15–30.
- Niewiadomska I., Markiewicz R., *Nasilenie psychologicznego syndromu agresji jako czynnik ryzyka czynów karalnych popełnianych przez nieletnich*, [w:] M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, TN KUL, Lublin 2004, s. 147–166.
- Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wyd. KUL, Lublin 2007.
- Niewiadomska I., Chwaszcz J., Augustynowicz W., Bartzczuk R., *Readaptacja społeczno-zawodowa więźniów. Narzędzia do diagnozowania potencjału readaptacyjnego i kapitału wspierającego*, Instytut Psychoprofilaktyki i Psychoterapii, Stowarzyszenie Natanaelum, Lublin 2014.
- Niewiadomska I., *Experiencing Stress as an Influence Factor on the Level of Psychosocial Adaptation in One-Time and Repeated Offenders Punished with Imprisonment*, "Polish Journal of Social Rehabilitation" 2015, nr 10, s. 181–210.
- Niewiadomska I., *Psychological–legal aspects of therapeutic treatment in the polish correctional system*, "Commission of Legal Sciences Polish Academy of Sciences" 2019, nr 1, s. 177–189.
- Niewiadomska I., *Personal background surveys of inmates: legal and psychological aspects*, Commission of Legal Sciences Polish Academy of Sciences" 2019, nr 2, s. 237–250.
- Niewiadomska I., Chwaszcz J., Mamcarz S., *Aggressive behaviours of the elderly: legal and psychological aspects*, Commission of Legal Sciences Polish Academy of Sciences" 2021, nr 1, s. 275–287, <https://doi.org/10.32084/tekapr.2021.14.1-23>
- Niewiadomska I., *Mechanizmy generujące wielowymiarowe wsparcie rodzicielskie w warunkach stresu wywołanego przez pandemię COVID-19. Analiza zależności wynikających z poszerzonego modelu dopasowania zasobów Stevana Hobfolla*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2022.
- Niewiadomska I., Jurek K., *Mechanizmy regulujące wsparcie psychologiczno-pedagogiczne w czasie pandemii COVID-19. Analiza zależności wynikających z zasad teorii zachowania zasobów Stevana Hobfolla*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2022.
- Nowak B.M., *Poczucie lokalizacji kontroli u skazanych powracających do przestępstwa a postrzeganie przez nich własnych rodzin pochodzenia*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2017, nr 25 (2).
- Nowak B.M., *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Wyd. DiG, Warszawa 2020.

- Nowak B.M., Strzelec M., *(Nie)Bezpieczne plany życiowe osób skazanych na karę pozbawienia wolności w kontekście zjawiska powrotności do przestępstwa*, „Probacja” 2023, nr 3, s. 81–104.
- Poznaniak W., *Psychospołeczne skutki przemocy występującej w grach elektronicznych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, nr 63(1–2), s. 205–219.
- Radamski D., *Radzenie sobie ze stresem a poziom i struktura agresji u osób trenujących sztuki walki*, „Repozytorium WSB-NLU 2015”, doi: <http://hdl.handle.net/11199/8689>.
- Suchańska A., *Auto-destruktywność pośrednia – samoagresja czy deficyty ochrony?*, [w:] M. Bińczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc*, PTHP, Warszawa 2001, s. 153–166.
- Witkowska-Grabias E., Strzelec M., Nowak B.M., *Zjawisko przemocy w środowisku penitencjarnym – aspekty prawne*. “The Prison Systems Review” 2023, nr 118, s. 121–149.
- Witting A., Tambling R., Hobfoll S., *Resource Loss, Gain, and Traumatic Stress in Couples During COVID-19*, “Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy” 2023, nr 3-502-510.